

SON DÖNEM ÇAĞATAY ŞAİRİ MÜCRİM ÂBİD'İN TÜRKÇE
DİVÂN'ININ SÖZ VARLIĞI VE DEYİMLER

Nursan ILDIRI*

Öz

Farsça ve Türkçe şiirler yazan, Buhara edebî muhitinin önemli temsilcileri arasında yer alan Mücrim Âbid'in incelediğimiz Türkçe Divân'ının söz varlığı oldukça zengindir. Divânda kelime tekrarlarıyla beraber yaklaşık 69.000 kelime kullanılmıştır. Divânın söz varlığını ortaya koymak için hazırlanan dizinde 5442 adet madde başı tespit edilmiştir. Divânda Arapça, Farsça kelimeler özellikle Arapça kelimeler çok fazla kullanılmıştır. Ancak bu Arapça, Farsça kelimelerin büyük çoğunluğu yardımcı fiillerle kullanıldığı için bu isimlerin bir şekilde Türkçeleştiğini söylemek mümkündür. Bir dilin söz varlığı içerisinde en önemli ifade araçlarından birisi de deyimlerdir. Âbid, söz varlığımızın önemli bir kısmını teşkil eden deyimleri de eserinde sıkça kullanmıştır. Bu çalışmada, anlatımı daha etkileyici bir hâle getirmek ve aktarılacak istenilen düşünceyi güçlendirmek amacıyla divânda kullanılan deyimler tespit edilecek, bu deyimlerin özellikleri ve söz dizimsel hususiyetleri dikkatlere sunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Söz Varlığı, Mücrim Âbid, Türkçe Divân, Deyimler

VOCABULARY in RECENT PERIOD CHAGATAY POET MÜCRİM ABID'S
TURKISH DIVAN and IDIOMS

Abstract

The vocabulary of Mücrim Abid's Turkish Divan who is among the significant representatives of Bukhara literary milieu and who wrote Turkish and Persian poetry is quite rich. Approximately 69000 words have been used in the Divan including repetitions. In the index prepared to bring forward the vocabulary of this Divan, 5442 entries have been determined. Persian and especially Arabic words have been excessively used in the Divan. However, as most of those Arabic and Persian vocabularies have been used with auxiliary verbs, it is possible to say that those verbs have in a way become Turkish. Idioms are one of the most significant ways of expression of a language's vocabulary. Abid has frequently used in his work the

* Yrd. Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Erzurum. nursan.aslan@atauni.edu.tr ORCID:0000-0002-0689-4557

idioms which constituted a considerable part of our vocabulary. In this study, the idioms used in the Divan will be determined and the characteristics of these idioms and their syntactic peculiarities will be presented to the attention of the readers in order to make the exposition more effective and strengthen the intended idea.

Key Words: Vocabulary, Mücrim Abid, Turkish Divan, Idioms

GİRİŞ

Çağatay edebiyatının ikinci dönemi 17-19. yüzyılları kapsamaktadır. Bu yüzyıllarda gelişen edebiyat Özbek hanlıkları içerisinde etkinlik gösterir. Harezmi, Hokand ve Buhara’da yer alan bu hanlıklarda edebî muhitler oluşmuş ve önemli şahsiyetler yetişmiştir. Adı geçen hanlıklar içerisinde yer alan Buhara Hanlığı’nın önemli isimlerinden biri de Mücrim Âbid’dir.

Semerkant eyaletinin Akderya bölgesinde yer alan Kümüşkent adlı köyde dünyaya gelen şair, Buhara’daki Mir Arab Medresesi’nde tahsil görmüştür. Mücrim Âbid, klasik edebiyatın gazel, muhammes, mesnevi, rubai gibi nazım şekilleriyle şiirlerini kaleme almıştır. Şair, klasik şairlerin eserlerini çokça okuyarak edebî bir üslup kazanmıştır. Usta şairlerden eğitim almış, onlardan klasik edebiyatın kaide ve kurallarını öğrenmiştir. Âbid, şairliğinin ilk devrelerinde etkisinde kaldığı klasik edebiyat şairlerinin şiirlerine nazireler yazmış, daha sonra kendi müstakil şiir dünyasını yaratmıştır.

Mücrim Âbid’in Türkçe ve Farsça olmak üzere iki divânı bulunmaktadır. Mücrim Âbid’in Türkçe Divânı’nın üç nüshasının karşılaştırılması neticesinde Divân’da; dibace, toplam 476 gazel, 62 rubai, 12 kıta, 8 çala gazel, 10 muhammes, 1 kaside ve 1 Hasb-i Hal isimli mesnevinin yer aldığı görülmüştür. Divân’ın tamamı 4017 beyitten oluşmaktadır.

Mücrim Âbid gazellerinde rindane, âşıkane, ârifane, ahlakî ve öğüt verici konular işlemiştir. Söz varlığı açısından oldukça zengin olan eserde, kelime tekrarlarıyla beraber yaklaşık 69.000 kelime kullanılmıştır. Divânın söz varlığını ortaya koymak için hazırlanan dizinde 5442 adet madde başı tespit edilmiştir. Bu madde başı kelimelerin dillere göre dağılımı ise şöyledir: 2251 Arapça, 1498 Farsça, 891 Türkçe, 197 Arapça+Farsça, 181 Farsça+Türkçe, 165 Farsça+Arapça, 110 Arapça+Türkçe, 11 Farsça+Arapça+Türkçe, 9 Arapça+Farsça+Türkçe, 10 Moğolca, 2 Yunanca, 8 Türkçe+Farsça, 3 Farsça+Arapça+Farsça, 2 Türkçe+Arapça, 1 Arapça+Farsça+Arapça, 1 Türkçe+Farsça+Türkçe, 1 Arapça+Türkçe+Farsça, 1 Farsça+Tacikçe, 1 İbranice, 1 Çince, 98 özel isim.

Dil devriminden önce “tabir” olarak ifade edilen deyim kavramı araştırmacılar tarafından çok çeşitli şekillerde tanımlanmıştır. Türkçe Sözlük’te “Genellikle gerçek anlamından az çok ayrı, ilgi çekici bir anlam taşıyan kalıplaşmış söz öbeği, tabir.” (Türkçe

Son Dönem Çağatay Şairi Mücrim Âbid'in Türkçe Divânı'nın Söz Varlığı ve Deyimler

Sözlük 2005; 517) olarak ifade edilen deyimler, Türkçede nesnelere, kavramları, durumları karşılamak üzere söz türetme yöntemlerinden biri olarak değerlendirilir (Sinan: Deyim Kavramı Üzerine Notlar-1 2008; 92).

Türk Lehçelerinde sabit söz birleşmesi, bölünmez laf birleşmesi, ayşıkta söz uramı, tutuktü söz aykaşı, körköm süylöm, ibara, obrazlı tağbir, durnuklı söz dizimleri, turaklık ibarâ gibi terimlerle ifade edilen deyim kavramı için Ferhad Zeynalov “Deyimler yapı-ses faktörü ile değil, ancak bütün birleşmeyi teşkil eden sözler için ortak olan anlam ve kavram ile temayüz ederler (Zeynalov, 1993: 64).” demektedir.

Deyim kavramı ile ilgili genel tanımlar değerlendirildiğinde göze çarpan en önemli husus, deyimi oluşturan unsurlardan en az birinin az çok gerçek anlamının dışında kullanılmış olması ve deyim yapılarında kolayca değişmeyen bir kalıplaşmanın varlığı ortaya konulabilir (Sinan, 2008: 95).

1. TESPİT EDİLEN DEYİMLERİN SÖZDİZİMSEL ÖZELLİKLERİ

1.1. İsim Grubu Yapısındaki Deyimler

açuk közüng, aksakal, bağı büryân, baş ayak, baş ayağı, başdın ayak, başı bülendni, cān kaygusu, cān kuşu, cān riştesin, ciger qanın, ciger qanı, ecel élgı, içim taşım, içim taşım, kol ayağım, közüüm aq u qarası, közüüm qarası, nūr-dīde, sīne büryân, taş köngüllük, tüş tüşiğa, yigit yolu, yoq u barım, yoq u barımnı, yol yarağınğ, yürek otunı, yürek zaqmı

1.2. Birleşik Fiil Yapısındaki Deyimler

1.2.1. Nesne Tamlaması Şeklinde Deyimleşmiş Fiil Gövdeleri

ad ét-, āh çek-,āh dé-, āh ét-, āh eyle-, āh tart-, āh ur-, āh u efğānlar tart-, āhi çıkar-, āhi çek-, āhir zamān bol-, ‘aqlı az- , ‘aqlım az-, ‘aqlımnı al-, ‘aqlın al-, amān bérme-, arā bér-, arām al-, arām qal, ‘arz -ı dilim eyle-, at oynat-, avāz tüz-, avāz ile vā kı-, ayak kol bol-, ayak tofrağı bol-, ayağı tofrağın öp-, ayağınğ öp-, ‘azāb tart-, baş al-, baş bér-, baş çek-, baş kés-, baş koy-, baş köter- , baş yar-, bél bağla-, bélinğ bağla-, bélinğni bağla-, bélni bağla-, bir āh-ı derdlik çek-, boyun koy-, cā tut-, cān al-, cān bér-, cān çık-, cān çıkar-, cān tap-, cān yétür-, cānım al-, cānımnı al-, cefā kör-, cefā vü cevr çek-, ciger qanın tök-, cihān avāresi bol-, cūş ur-, defc -i humār eyle-, defc -i şudāc ét-, dem ur-, dem-i hoş ur-, dem çek-, dest bér-, devā kör-, diyār tut-, dost tut-, du‘āsın al-, elem bér-, eşk-i nedāmetin tök-, figān çek-, gam köter-, gam yé-, gūş sal-, haber tut-, hacāletini çek-, haclet kêtür-, haddinğni bil-, hasret çek-, ‘ibret al-, iħrām bağ-, işim tüş-, qadem bas-, qadem çek-, qadem koy-, qadem köter-, qadem ur-, qadem yétür-, qahr kör-, kām kör-, qan tök-, qarāq sal-, qarar tap-, qarılıq devletin kör-, qalın çat-, kol

aç-, ol tut-, ol uzat-, ol ayağım tut-, knglng al-, knglng br-, knglngni br-, kz a-, kz ayırma-, kz eyle-, kz sal-, kz tut-, kz yum-, kzm yağın tk-, kk ky-, kngl bağla-, kngl br-, kngl z-, ulağ sal-, ullk tile-, lerze br-, luf kr-, mtem bağla-, mtem tut-, mevc ur-, ming am tart-, murd brme-, murd kr-, nle k-, nm al-, nara tart-, nazr sal-, nazm bağla-, nefes t-, nefsing ldr-, nev k-, ot sal-, peyd ur-, saç oy-, saf k-, saf tut-, saz tz-, sehl tut-, siriğk-i an tk-, şohbet tut-, szn szle-, su al-, tang at-, tang dg-, terk-i diyr t-, teslm-i cn ıl-, tevbe ktr-, til ıkar-, til sr-, til tgr-, til tutul-, tiling asra-, uyku kl-, uyku kltr-, uyun uur-, md z-, mding z-, mdingni at t-, vef kr-, vef tap-, yaang tut-, yaangni tut-, yaangni uğla-, yaasn tut-, yağ tk-, yiğtlik adrini bilmek, yol a-, yol al-, yol az-, yol ksil-, yol tap-, yol tut-, yol sal-, yol ytr-, yol yrtr-, yol yarağın t-, yol yarağın ılma-, yol yarağıng ıl-, yolum tut-, yz oy-, yz gr-, yz cevr k-, zebnngni tiğle-, zevk şafn sr-, zulm br-.

1.2.2. Zarf Tamlaması Şeklinde Deyimleğmiğ Fiil Gvdeleri

aığ bağ-, aığ d-, aığ ara-, aığ szle-, auğ yztlk bol-, adem ıl-, vre-ser ıl-, bend tut, bu kn tangla l-, cd kr-, dn tut-, dost tut-, drst ıl-, efzn kr-, eğer bol-, eğer al-, fer tut-, ferd tut-, hl al-, hzr tut-, jle bağla-, kem krn-, kl eyle-, kl ıl-, kl ol-, lyk kr-, mağrr tut, nihn al-, nihn oy-, nihn tut-, rst d-, rst kl-, rst bil-, rst krset-, rev kr-, şaf şaf al-, teng al-, tirik yr, tirik tirik l-, tz eyle-, yd al-, yaman kngl bol-, yigit tut-, yz pre bol-, zr t-, zr al-, zy kr-

1.2.3. ekimli İsim+fiil Şeklinde Deyimleğmiğ Fiil Gvdeleri

-1 İsim /+GA, +A/ + Fiil

ayağ astığa tğ-, ayađđa tğ-, bađđa k-, bađđa tğ-, bağıma kl-, bağıma tğ-, bağıma sal-, bağıma yt-, bağıma kltr-, boynumđa bağlan-, cnđa yt-, cnımđa tğ-, cnıma sal-, cnıngđa tğ-, cihne kl-, cihnđa kl-, dnyğa kl-, siğe tğ-, hblar zlfining dmığa ulđan-, ara tofrađđa yeksnla-, knglige tğ-, kzge k-, kzge il-, ulađđa al-, ulađđa alma-, ulađđa ktr-, otđa ky-, otđa ur-, otlara sal-, z ađvlımđa yığla-, znđe kl-, Tenđri yolđa yr-, tile kltr-, tilđe kl-, tilimge kl-, ydımđa kir-, ydımđa kltr-, ydımđa ktr-, ydınđa sal-, yolđa tğ-, yzmđe bağlan-, zinqire k-

-2 İsim /+da/ +Fiil

dermnda al-, uyđuda al-

-3 İsim /+dIN/ +Fiil

Son Dönem Çağatay Şairi Mücrim Âbid'in Türkçe Divânı'nın Söz Varlığı ve Deyimler

başdın aş-, başdın kéc-, başdın ol-, başımdın öt-, candın kéc-, cism öyidin çık-, közdin sal-, yaqamdın al-, yaqamdın tut-

1.2.4. Yer Tamlayıcısı+Zarf+Fiil Yapısındaki Deyimler

başdın üç ürgül-

1.2.5. Yer Tamlayıcısı+Özne+Fiil Yapısındaki Deyimler

başımğa belâlar tüş-, başımğa iş tüş-, cānımğa ot sal-, dünyeğa köngülni bér-, başdın sevdâ aş, başdın sevdâ kéc, burnıdın kızıl kan kél-, meşāmıngğa köyüklük és kél-, semāğa kol köter-

1.2.6. Zarf+Nesne+Fiil Yapısındaki Deyimler

çendān āh u efgān kıl-, köz uçı birle nigāh kıl-, yér bilen yeksān bol-, yüzünğ yırtıp fiğān eyle-

1.2.7. Zarf+Yer Tamlayıcısı+Özne+Fiil Yapısındaki Deyimler

katıg söz ile köngül şīşesiğa taş ur-

1.2.8. Nesne+Yer Tamlayıcısı+Fiil Yapısındaki Deyimler

açuk eşik yüzümge bağlan-, ağız aşğa tég-, başım belāğa qal-, başımı meydānda koy-, başımğı taşlarğa ur-, bu dünyāni köngülge yasandur-, cān tendin hūrūc ét-, gamını cānıma sal-, kolın başımğa yétkür-, könglümi zincire çek-, közüm yollarda qal-, malım yokıdın ol-, ölüm éligi yaqamdın uşla-, tilingni yādedin sakla-, uyku közdin uçma-, yaş başdın aş-

1.2.9. Nesne+Zarf+Fiil Yapısındaki Deyimler

‘ameliñni dürüst kıl-, bağırmıni dāğ ét-, cān fedā kıl-, çöp salıp qola-, felek zulmini yād ét-, könglini hāzır tut-, közüm yumup két-, közünğ hıfz eyle-, tilingni terbiyet ét-, yol yarağın rāst kıl-, yolunğni tüz eyle-, yüzi qara bol-

1.2.10. Nesne+Zarf+Yer Tamlayıcısı+Yer Tamlayıcısı+Fiil Yapısındaki Deyimler

cān çıkıp tendin qara tofrağğa kir-

1.2.11. Nesne+Nesne+Fiil Yapısındaki Deyimler

közünğ cān alğalı, yürek bağıri qara kan bol-

1.2.12. Zarf+Fiil Yapısındaki Deyimler

köz açıp yum-

1.2.13. Nesne+Nesne+Fiil Yapısındaki Deyimler

közünġ cān alġalı, yürek baġrı ġara ġan bol-

2. KULLANILAN KELİMELERİN KÖKENİ BAKIMINDAN DEYİMLERİN SINIFLANDIRILMASI

2.1. Unsurlarının Tamamı Türkçe Olan Deyimler

açığı baġ-, açığı dé-, açığı ġara-, açığı sözle-, açuġ eşik yüzümge baġlan-, açuġ közüñġ, açuġ yüzlük bol-, ad ét-, aġzı aşġa téġ, aġsaġal, at oynat-, ayak astıġa tüş-, ayak ġol bol-, ayak tofraġı bol-, ayaġı tofraġım öp-, ayakġa tüş-, baş al-, baş al-, baş ayak, baş bér-, baş çek-, baş kés-, baş ġoy-, baş köter-, baş yar-, başdın aş-, başdın kéç-, başdın ol-, başdın ayak, başġa çek-, başġa tüş-, başdın üç ürgül-, başıma kél-, başıma tüş-, başımdın öt-, başımġa sal-, başımġa yét-, başımġa kéltür-, başınġa iş tüş-, başınġı taşlarġa ur-, bél baġla-, béliñġ baġla-, béliñġni baġla-, bélni baġla-, boyun ġoy-, boynumġa baġlan-, bu kün tañġla öl-, burnıdın kıızıl ġan kél-, çöp salıp ġola-, ecel élġi, ésige tüş-, él ara çıġmaġġa yüzüm yok, içim taşım, içim taşımda, işim tüş-, ġan tök-, ġaraġ sal-, ġaşın çat-, ġol aç-, ġol ayaġım tut-, ġol tut-, ġol uzat-, ġolın başımġa yétkür-, köz aç-, köz açıp yum-, köz ayırma-, köz eyle-, köz sal-, köz tut-, köz yum-, közdin sal-, kök kéy-, köñġül baġla-, köñġül bér-, köñġül üz-, köñġlige tüş-, köñġlünġ al-, köñġlünġ bér-, köñġlünġni bér-, közge çek-, közge il-, közüm ġarası, közüm yaşın tök-, közüm yollarda ġal-, közüm yumup két-, ġulaġ sal-, ġulaġġa al-, ġulaġġa alma-, ġulaġġa kéttür-, ġullıġ tile-, küil eyle-, küil ġıl-, küil ol-, otġa köy-, otġa ur-, otlara sal-, ölüm élġi yaġamdın uşla-, özüñge kél-, saġ ġoy-, sözün sözle-, su al-, tañġ at-, tañġ déġ-, taş köñġüllük, teng ġal-, Tenġri yolıġa yür-, til sür-, til téġür-, til tutul-, tile kéltür-, tilge kél-, tilimge kél-, tilinġ asra-, tirik yür-, tirik tirik öl-, tüş tüşġe, uyġu kél-, uyġu kéltür-, uyġu közdin uç-, uyġuda ġal-, uyġunu uçur-, yaġamdın al-, yaġamdın tut-, yaġanġ tut-, yaġanġı tut-, yaġanġı uşla-, yaġasın tut-, yaman köñġül bol-, yaş başdın aş-, yaş tök-, yigit tut-, yigit yolu, yok u barım, yok u barımını, yokdın bar bardın yok ġıl-, yol aç-, yol al-, yol az-, yol késil-, yol sal-, yol tap-, yol tut-, yol yétür-, yol yürü-, yolġa tüş-, yolum tut-, yolunġı tüz eyle-, yol yaraġın ét-, yol yaraġın ġıl-, yol yaraġın ġılma-, yürek baġrı ġara ġan bol-, yürek otunu, yürek zahımı, yüz ġoy-, yüz öġür-, yüzi ġara bol-, yüzümge baġlan-

2.2. Fiili Türkçe, Diġer Unsurları Arapça Olan Deyimler

‘adem ġıl-, āġir zamān bol-, ‘aġlı az-, ‘aġlım az-, ‘aġlımnı al-, ‘aġlın al-, amān bérme-, ‘azāb tart-, cefā kör-, def‘ -i ġumār eyle-, def‘ -i şudā‘ ét-, devā kör-, diyār tut-, du‘āsın al-, dūnyāġa kél-, elem bér-, eşer bol-, eşer ġal-, ferīd tut-, ġam köter-, ġam yé-, ġaber tut-, ġacāletini çek-, ġaclet kéttür-, ġaddinġni bil-, ġālī ġal-, ġasret çek-, ġāzır tut-, ‘ibret al-, iġrām

Son Dönem Çağatay Şairi Mücrim Âbid'in Türkçe Divânı'nın Söz Varlığı ve Deyimler

bağ-, kadem bas-, kadem çek-, kadem koy-, kadem köter-, kadem ur-, kadem yétkür-, kahr kör-, lâyıķ kör-, luţf kör-, mağrūr tut, mâtem bağla-, mâtem tut-, mevc ur-, murād bérme-, murād kör-, na'ra tart-, nazār sal-, nazm bağla-, nazmın tut-, nefes öt-, nefsiñg öldür-, şaf tut-, şaf şaf al-, sehl tut-, şöhbet tut-, terk-i diyār ét-, tevbe kêtür-, vefā kör-, vefā tap-, zāyi'f kécür-, zevķ şafānı sür-, zulm bér-

2.3. Fiili Türkçe, Diğer Unsurları Farsça Olan Deyimler

āh çek-, āh dé-, āh ét-, āh eyle-, āh tart-, āh ur-, āhı çek-, āhı çıkar-, āh u efğānlar tart-, ārā bér-, ārām al-, ārmān kal-, āvāre-ser kıl-, āvāz tüz-, cā tut-, cān al-, cān bér-, cān çık-, cān çıkar-, cān tap-, cān yétür-, candın kéc-, cāngā yét-, cānım al-, cānımğa tüş-, cānımın al-, cānıma sal-, cānıñgā tüş-, cihān āvāresi bol-, cihāne kél-, cihāngā kél-, cüş ur-, cüdā kör-, dānā tut-, dem ur-, dem çek-, dem-i hoş ur-, dermānda kal-, dest bér-, dost tut-, dürtüst kıl-, efzūn kör-, fer tut-, fiğān çek-, güş sal-, jāle bağla-, kām kör-, kem körün-, lerze bér-, nāle çek-, nām al-, nevā çek-, nihān kal-, nihān koy-, nihān tut-, peydā ur-, rāst bil-, rāst dé-, rāst kél-, rāst körset-, revā kör-, saz tüz-, teng kal-, ümīd üz-, ümīdiñg üz-, yād kal-, yādımğa kir-, yādımğa keltür-, yādımğa kêtür-, yādıñgā sal-, zār ét, zār kal-, zebānıñgı tışle-

2.4. İlk Unsuru Farsça, Diğerleri Türkçe Olan Deyimler

cān çıkıp tendin kara tofrağā kir-, cān kayğusu, cān kuşu, cānımğa ot sal, ciger kanın, ciger kanın tök-, ciger kanını, sirişk-i kan tök-

2.5. İlk Unsuru Arapça, Diğerleri Türkçe Olan Deyimler

cism öyidin çık-, katre kan çıkma-

2.6. Türkçe+Farsça Olan Deyimler

bağrı büryān, başı bülendni

2.7. Türkçe+Arapça+Türkçe Yapısındaki Deyimler

başımı meydānda koy-, başım belāga kal-, başımğa belālar tüş-, qarılıķ devletin kör-, miñg gam tart-

2.8. Türkçe+Farsça+Türkçe Yapısındaki Deyimler

bağrımnı dāğ ét-, başdın sevdā aş-, başdın sevdā kéc-, köñglümi zincire çek-, tiliñgni yādedin sakla-

2.9. Arapça+Farsça+Türkçe Yapısındaki Deyimler

‘ameliñgni dürtüst kıl-, ‘arz -ı dilim eyle-

2.10. Farsça+Arapça+Türkçe Yapısındaki Deyimler

cān fedā kııl-

2.11. Diğerleri

āvāz ile vā kııl- (F+T+F+T), bu dünyānı könğülge yasandur- (T+A+T+T) , cān tendin hūrūc ét- (F+T+A+T), cefā vü cevır çek- (A+F+A+T), hūblar zūlfiniġ dāmıġa çulġan- (A+F+F+T), kıatıġ söz ile könğül şīşesiġa taş ur- (T+T+T+T+F+T+T), kıara tofraġġa yeksānla- (T+T+F), köz uçı birle niġāh kııl- (T+T+T+F+T), meşāmıġġa köyüklük és kél-(A+T+T+T), yer bilen yeksān bolma- (T+T+F+T), yol yaraġın rāst kııl- (T+T++F+T), yüzüġ yırtıp fiġān eyle- (T+T+F+T)

SONUÇ

Son dönem Çaġatay şairlerinden Mücrim Ābid'in, yazmış olduġu divānda söz varlıġı açısından büyük önem arz eden, dilin kullanım alanını genişleten deyimlerden bir ifade aracı olarak sıklıkla istifade ettiġi görülmektedir. Eserde toplam 350 deyim kullanıldıġı görülmektedir. Bu deyimlerden 28 tanesi isim grubu şeklinde deġerlendirilmiş, geri kalan 322 tanesi ise birleşik fiil şeklindeki deyimler olarak sınıflandırılmışlardır. Mücrim Ābid Divānı'nda geçen deyimleri söz dizimsel özellikleri açısından incelediğimizde şöyle bir tablo karşımıza çıkmaktadır: 1) Nesne+Fiil yapısında 183 deyim, 2) Zarf Tamlaması+Fiil yapısında 47 deyim, 3) Çekimli İsim+Fiil yapısında 63 deyim, 4) Yer Tamlayıcısı+Zarf++Fiil Yapısındaki Deyimler 1, 5) Yer Tamlayıcısı+Özne+Fiil Yapısındaki Deyimler 9, 6) Zarf+Yer Tamlayıcısı+Özne+Fiil Yapısındaki Deyimler 1, 7) Zarf+Nesne+Fiil Yapısındaki Deyimler 4, 8) Nesne+Yer Tamlayıcısı+Fiil Yapısındaki Deyimler 16, 9) Nesne+Zarf+Fiil Yapısındaki Deyimler 13, 10) Nesne+Zarf+Yer Tamlayıcısı+Yer Tamlayıcısı+Fiil Yapısındaki Deyimler 1.

Deyimleri kullanılan kelimelerin kökeni açısından deġerlendirdiğimizde unsurlarının tamamı Türkçe olan deyimler 157, fiili Türkçe, diġer unsurlarının tamamı Arapça olan deyimler 62, fiili Türkçe, diġer unsurları Farsça olan deyimler 73, ilk unsuru Farsça, diġerleri Türkçe olan deyimler 8, ilk unsuru Arapça, diġerleri Türkçe olan deyimler 2, Türkçe+Farsça olan deyimler 2, Türkçe+Arapça+Türkçe yapısındaki deyimler 5, Türkçe+Farsça+Türkçe yapısındaki deyimler 5, Arapça+Farsça+Türkçe yapısındaki deyimler 2, Farsça+Arapça+Türkçe yapısındaki deyimler 2, diġerleri kategorisinde ise karışık yapıda 12 deyim karşımıza çıkmaktadır.

Divān'da baş, ayak köz, til, yürek, ciger, kol, yüz gibi organ adları ile ilgili kelimelerle yapılmış 94 deyim bulunmaktadır.

Son Dönem Çağatay Şairi Mücrim Âbid'in Türkçe Divânı'nın Söz Varlığı ve Deyimler

Bu çalışmada, Çağatay Türkçesinin son döneminde yazılmış, bir geçiş dönemi eseri olarak değerlendirilen Mücrim Âbid Divânı'nda yer alan, en önemli ifade oluşturma süreçlerinden biri olarak değerlendirebileceğimiz deyimler incelenerek dönemin söz varlığına katkı sağlamak amaçlanmıştır.

DİVĀNDA GEÇEN DEYİMLERİN LİSTESİ

A

açıġ baġ-: acıyarak bakmak, 33/5
açıġ dé-: insanın kalbini inciten söz söylemek 397/6
açıġ ġara-: acıyarak bakmak, 312/3
açıġ sözle-: insanın kalbini inciten söz söylemek, 348/2
aġuġ éşik yüzümge baġlan-: kapının yüze kapanması, 6/9
aġuġ közüñg-: uyanık, 182/4
aġuġ yüzlük bol-: uyanık olmak, 134/2
ad ét-: ünlenmek, 35/7
‘adem ġıl-: yok etmek, 459/5
aġzı aġġa tég-: başkasına muhtaġ olmaktan kurtulmak, 369/6
āh çek-: feryat etmek, iç çekmek, 9/2
āh dé-: iç çekmek 451/2
āh ét-: hayıflanmak 275/1
āh eyle-: feryat etmek, iç çekmek, 98/1
āh tart-: iç çekmek, 406/2
āh ur-: feryat etmek, iç çekmek, 181/2
āh u efġānlar tart-: feryat etmek, 558/2
āhı çek-: iç çekmek, ahlanmak, 253/3
āhı çıkar-: feryat etmek, 379/7
āġir zamān bol- : son dönemlerini yaşamak, 435/1
aġsakal: eren, ermiş, 396/5
‘aġlı az-: yolunu šaşırarak, yoldan çıkmak, 1/2
‘aġlım az-: yolunu šaşırarak, 318/4

‘aġlımı al-: çekiciliġi, güzelliġi ile büyülemek 91/1
‘aġlın al- : çekiciliġi, güzelliġi ile büyülemek, 446/6
amān bérme- : göz açtırmamak, rahat bırakmamak, 446/2
‘ameliñni dürtüst ġıl-: işini doġru yapmak, 98/4
ārā bér-: süslemek, 364/3
ārām al-: dinlenmek, 106/2
ārmān ġal-: sıkıntı içinde olmak, 539
‘arz -ı dilim eyle-: içinden geçeni söylemek, 354/2
at oynat-: bildiġi ve istediġi gibi davranmak, 371/7
āvāre-ser ġıl-: işinden alıkoymak, 13/2
āvāz tüz-: baġırmak, haykırmak, 122/1
āvāz ile vā ġıl-: baġırmak, haykırmak, 160/3
ayaġıñg öp-: yalvarmak, 317/2
ayaġı tofraġın öp-: baġlılıġını bildirmek, 363/2
ayaġ astıġa tüş-: önemsiz hāle gelmek, 301/2
ayaġ ġol bol-: yardımcı olmak, 443/4
ayaġ tofraġı bol-: birinin önünde eğilmek, hizmetine girmek, 236/8
ayaġġa tüş-: deġersizleşmek, 76/1
‘azāb tart-: acı çekmek, 263/6

B

Son Dönem Çağatay Şairi Mücrim Âbid'in Türkçe Divânı'nın Söz Varlığı ve Deyimler

bağrı büryān: çok acılar, sıkıntılar, dertler çekmiş, 334/5

bağrımmı dāğ ét: içimi yaralamak, 331/6

baş al-: öldürmek, 28/9

baş al-: çıkmak, gitmek, 435/16

baş ayak: baştan aşağı, her taraf, 274/1

baş bér-: ölmek, 79/4

baş çek-: öncü olmak, 198/6

baş kés-: öldürmek, 291/5

baş koy-: bir şey uğruna ölümü göze almak, 2a-13

baş köter-: uzaklaşmak, 137/7

baş yar-: beceriksizce davranmak, 402/7

başdın ayak: baştan aşağı, tamamen, 190/4

başdın sevdā aş-: aşk yaşamak, 260/7

başdın sevdā kéc-: aşk yaşamak, 172/6

başdın ol-: ölmek, 184/7

başğa çek-: tekrarlamak, 559/8

başğa tüş-: aklına gelmek, akılda yer etmek, 570/54

başı bülendni: yüce, büyük 328/4

başdın üç ürgül-: kafanın etrafında üç defa döndürmek, 363/2

başıma kél-: kötü bir duruma uğramak, 219/3

başıma tüş-: aklına gelmek, akılda yer etmek 132/6

başımdın öt-: bir olay yaşamak, 372/2

başımğa kélür-: kendisini kötü bir duruma düşürmek, 558/4

başımğa sal-: aklına getirmek, 236/3

başımğa yét-: kötü bir duruma uğramak, 346/2

başımı meydānda koy-: canımı feda etmek, 263/5

başımğa iş tüş-: kötü duruma düşmek, 309/4

başımğı taşlarğa ur-: pişman olmak, çaresiz kalarak kahırlanmak, 340/3

başım belāğa kal-: sıkıcı, üzücü bir olayla karşılaşmak, 325/6

başımğa belālar tüş-: kötü bir olaya maruz kalmak, 319/3

bél bağla-: güvenmek, 569/7

bélinğ bağla-: güvenmek, 341/5

bélinğni bağla-: güvenmek, 443/4

bélni bağla-: güvenmek, 45/5

bir āh-ı derdlik çek-: dertli bir ah çekmek, 411/5

boyun koy-: teslim olmak, 163/4

bu kün tañgla öl-: nihayetinde ölmek, 344/7

C

cā tut-: yer ayırmak, 81/12

cān al-: öldürmek, 317/6

cān bér-: yaşatmak, 35/4

cān çık-: ölmek, 96/1

cān çıkar-: ölmek, 464/1

cān çıkıp tendin kara tofrağğa kir-: ölmek 323/3

cān fedā kııl-: ölümü göze almak, 263/5

cān kayğusı: ölüm endişesi, 464/6

cān kuşı: ruh, 430/3

- cān tap-**: dirilmek, 117/4
cān tendin hūrūc étkende: ruh bedeni terk ettiğinde, 31/7
cān yétür-: can vermek, 169/3
candın kéç-: ölmeyi istemek, 394/6
cānga yét-: bıkmak, 131/1
cānım al-: öldürmek, 563/4
cānımğa ot sal-: içimi yakmak, canımı acıtmak, 143/2
cānımğa tüş-: zarara uğramak, 223/5
cānımmı al-: öldürmek, 136/4, 468/3
cānıngğa tüş-: kaygılanmak, 417/4
cefā kör-: eziyet çekmek, 122/6
cefā vü cevr çek-: sıkıntı yaşamak, 469/5
ciğer kanın: ciğeri kanlı, 245/4
ciğer kanın tók-: yaralamak, 300/1
ciğer kanını: ciğeri kanlı, 476/4
cihān āvāresi bol-: başıboş, serseri olmak, 179/7
cihāne kél-., dünyaya gelmek, 292/3
cihānga kél-: dünyaya gelmek, doğmak, 294/2,
cism öyidin çık-: bedenden ayrılmak, 295/6
cüş ur-: coşmak, 147/1
cüdā kör-: ayrı görmek, ayrı düşünmek, 354/4
- Ç**
- çöp salıp kıla-**: çubukla kovalamak, 318/6
- D**
- dānā tut-**: bilgilenmek, farkında olmak, 35/7
def̄ -i hūmār eyle-: sarhoşluğu yok etmek, 22/3
def̄ -i şudāc ét-: baş ağrısını yok etmek, 127/2
dem ur-: anlatmak, 496
dem-i hoş ur-: güzel vakit geçirmek, 198/4
dem çek-: söz açmak, 521
dermānda kal-: arzulamak, istemek, 87/4
dest bér-: destek vermek, 3a-2
devā kör-: çare bulmak, 77/1
diyār tut-: yurt edinmek, 243/6
dost tut-: dost edinmek, arkadaş bulmak, 512
duāsım al-: yapılan bir işle birinin hoşnutluğunu kazanmak, 442/6
dünyāga kél-: doğmak, dünyaya gelmek, 277/4
dünyeğa köngülni bér-: maddī, geçici şeylere düşkün olmak 34/1
- E**
- ecel élgi**: ölüm, 375/4
efzūn kör-: fazla görmek, 387/2
él ara çıkmakğa yüzüm yok: insan içine çıkabilecek durumda olmamak, 318/6
elem bér-: acı vermek, 303/7
eşer bol-: iz olmak, nişan olmak, 101/1
eşer kal-: belirti, iz kalmak, 332/4
ésige tüş-: aklına gelmek, 325/4

Son Dönem Çağatay Şairi Mücrim Âbid'in Türkçe Divânı'nın Söz Varlığı ve Deyimler

eşk-i nedâmetin tök-: pişmanlık gözyaşı dökme, 101/11

F

felek zulmini yâd ét-: kötülüğü çağırmak, 403/5

fer tut-: güçlü olmak, 564/3

ferîd tut-: tek, biricik görmek, 64/5

figân çek-: acıyla inlemek, 207/2

G

ğam köter-: üzüntüyü, sıkıntıyı yok etmek, 349/7

ğam yé-: dert edinmek, üzüntü çekmek, 234/3

ğamını cânıma sal-: sıkıntıya sokmak, 374/2

güş sal-: kulak vermek, dinlemek, 331/4

H

haber tut-: farkında olmak, 563/6

hacâletini çek-: utanmak, 75/5

haclet kêtür-: utandırmak, 534

haddinîni bil-: sınırını bilmek, 402/7

hâlî kal-: kimsesiz kalmak, 455/1

hasret çek-: özlemek, 539

hüblar zülfiniñ dāmıga çulğan-: sevgilinin güzelliğinin tuzağına düşmek, 271/11

İ

ıbret al-: ders çıkarmak, 73/10

içim taşım-: içim dışım, 335/2

içim taşımda-: içimde dışımda, 254/6

ihrâm bağ-: ihrama girmek, ihram giymek, 562/8

işim tüş-: birinin yardımına ihtiyaç duymak, 567/2

J

jâle bağla-: kırılaşmak, 393/3

K

ka-dem bas-: ayak basmak, adım atmak, 4/4

ka-dem çek-: ayak çekmek, kaybolmak, 559/11

ka-dem koy-: hareket etmek, ayak basmak, yerleşmek, 27/5

ka-dem köter-: ayak basmak, 107/7

ka-dem ur-: ayak basmak, 80/3

ka-dem yétkür-: gelmek, varmak, 188/1

ka-hr kör-: eziyet çekmek, 347/3

kâm kör-: mutlu olmak, 535

ka-n tök-: öldürmek, 69/2

ka-rağ sal-: göz atmak, bakmak, 345/6

ka-rar tap-: durmak, karar etmek, 345/4

ka-rılık devletin kör-: yaşlılığın faydasını görmek, 392/3

ka-şın çat-: öfkelenmek, 471/2

ka-tıg söz ile köngül şışesiğa taş ur-: sert ifadelerle kalbi incitmek, 56/6

ka-ra tofrağğa yeksânla-: ölümüne sebep olmak, 320/4

kem körün-: kötü görünmek, 500

kol aç-: yardım istemek, 298/5

kol ayağım tut-: yardıma ihtiyacı olmamak, 104/6

kol tut-: yardım etmek, 11/7

kol uzat-: yardım etmek, 36/9

kolın başımğa yétkür-: yanibaşında yer almak, 264/7

kök key-: yeşile bürünmek, 398/1

könğül bağla-: gönül vermek, bağlanmak, 225/4

könğül bér-: gönül vermek, sevmek, 165/5

könğül üz-: soğumak, uzaklaşmak, günlünü koparmak, 495

könğlige tüş-: içine işlemek, 558/4

könğlümi zincire çek-: gönlümü ele geçirmek, 154/1

könğlüng al-: kendi yanına çekmek, sempatisini kazanmak, 213/6

könğlüng bér-: sevmek, aşık olmak, 442/5

könğlüngni bér-: sevmek, aşık olmak, 441/6

könğlini hāzır tut-: herşeye hazırlıklı olmak, 7/8

köz aç-: dünyaya gelmek, 14/6

köz açıp yum-: çok çabuk, kısa bir zaman içinde 455/7

köz ayırma-: gözlerini ayırmadan bakmak, 405/5

köz eyle-: göz kırpmak, işaret etmek, 465/2

köz sal-: göz atmak, bakmak, 5/5

köz tut-: gözetlemek, 61/5

köz uçı birle nigāh kıl-: gözucuyla bakmak, 294/9

köz yum-: görmezlikten gelmek, 31/5

közdin sal-: gözden çıkarmak, 185/7

közüm aq u qarası: gözbebeği, 142/2

közüm qarası: gözbebeği, 345/3

közge çek-: göze bir şey sürmek, 338/9

közge il-: gözönünde bulundurmak, dikkate almak, 70/3

közüm yaşın tök-: gözyaşı dökmek, ağlamak, 127/3

közüm yollarda qal-: birini uzun süre hasretle beklemek, 303/1

közüm yumup két-: ölmek, 388/3

közünğ cān alğalı: katil 317/6

közünğ hıfz eyle: kendini sıkıntılı işlerden korumak, 7/8

qulaq sal-: dinlemek, 119/9

qulaqğa al-: dikkate almak, 209/12

qulaqğa alma-: dikkate almamak, 196/1

qulaqğa kétür-: dinlemek, 496

qullıq tile-: Allah'a kul olmayı istemek, 232/5

kül eyle-: yakmak, 175/6

kül kıl-: yakmak, 431/3

kül ol-: yanmak, 303/4

L

lāyıq kör-: uygun bulmak, 144/1

lerze bér-: titretmek, hareket ettirmek, 462/2

luṭf kör-: iyilik bulmak, 170/2

M

mağrūr tut-: gururlu olmak, 415/2

mālım yokıdın ol-: herşeyini kaybetmek, 304/2

Son Dönem Çağatay Şairi Mücrim Âbid'in Türkçe Divânı'nın Söz Varlığı ve Deyimler

mâtem bağla-: yas tutmak, 412/2
mâtem tut-: yas tutmak, hüzinlenmek, 303/5
mekesler tüşti aşımğa, belâlar tüşti başımğa: bütün kötülükler benim başıma geldi, 319/3
meşâmıngga köyüklük és kél-: burna kötü kokular gelmesi, istenmeyen bir durumun varlığı, 331/3
mevc ur-: dalgalanmak, 1/6
miñg gam tart-: çok fazla dert çekmek, sıkıntı içinde kalmak, 561/5
murâd bérme-: istediğini yaşayamamak, 567/5
murâd kör-: istediğini elde etmek, mutlu olmak, 307/3

N

nâle çek-: inlemek, 120/2
nâm al-: ünlenmek, isim almak, 71/7
na'ra tart-: haykırmak, 88/3
nazar sal-: bakış atmak, 89/11
nazm bağla-: şiir dizmek, 4b-3
nazmın tut-: şiir yazmak, 410/7
nefes öt-: nefes almak, 81/13
nefsiñg öldür-: arzu ve ihtirasları yok etmek, 322/1
nevâ çek-: seslenmek, nağme söylemek, 32/4
nihân kal-: gizli olmak, 262/5
nihân koy-: gizli kalmasını sağlamak, 398/3

nihân tut-: gizli kalmasını sağlamak, 412/2
nür-dîde: göz nuru 284/1

O

otğa köy-: yanmak, 155/4
otğa ur-: ateşe salmak, yakmak, 58/2
otlara sal-: ateşlere salmak, yakmak, 453/5

Ö

ölüm éligi yaqamdın uşla-: ecel yakamdın yakala-, 265/4
öz ahvâlimğa yıgla-: kendi derdine yanmak, 314/6
özünge kél-: kendine gelmek, 542

P

peydâ ur-: ortaya çıkmak, 7/7

R

râst bil-: doğru bilmek, 325/5
râst dé-: doğru söylemek, 103/3
râst kél-: tam karşılığını bulmak, denk gelmek, 344/5
râst körset-: güzel göstermek, 364/3
revâ kör-: uygun bulmak, 14/2, 77/5

S

saç koy-: saç uzatmak, 406/3
şaf çek-: dizilmek, sıralanmak, 206/2
şaf tut-: dizilmek, 96/4
şaf şaf al-: sıra sıra dizilmek, 93/2
saz tüz-: düzenlemek, hazırlamak, 122/1
sehl tut-: kolaylaştırmak, 64/2
semâğa qol köter-: Allah'a yalvarmak, dua etmek, 338/2

sine büryân: çok acılar, sıkıntılar, dertler çekmiş, 460/5

sirişk-i kıan tók-: kanlı gözyaşı dökmek, acılar içinde ağlamak, 468/1

şoĥbet tut-: muhabbet etmek, 113/2

sözün sözle-: anlatmak, 380/2

su al-: gözleri yaşarmak, 283/7

T

tańg at-: gün doğmaya başlamak, 17/7

tańg dég-: gün doğmaya başlamak, 60/2

taş köńgüllük: katı yürekli, sert, 271/5

teng kıal-: sıkıntıya girmek, 179/3

Tengri yolıĥa yür-: doğru yolu bulmak, 250/3

terk-i diyâr ét-: dünyayı terk etmek, 28/9

teslîm-i cân kııl-: son nefesini vermek, ölmek, 127/7

tevbe kêtür-: tövbe etmek, 73/11

tenimge tıĥ salsarıĥ hıĥ regdin kıatre kıan kııkmas: bıçak vursan kan akmaz, soĥukkanlı olmak, 332/4

til sür-: bir şey hakkında konuşmak, 418/3

til tégür-: dil uzatmak, 324/4

til tutul-: şaşkınlıktan konuşamaz hale gelmek, 1/1

tile kêtür-: dile getirmek, söylemek, 181/4

tilge kél-: konuşmaya başlamak, 58/4

tilimge kél-: konuşmaya başlamak, 283/2

tilińg asra-: diline sahip olmak, 7/8

tilińgni terbiyet ét-: diline sahip olmak, 56/6

tilińgni yâdedin saĥla-: geçmişten bahsetmemek, 402/7

tirik yür-: canlı olmak, yaşamak, 303/5

tirik tirik öl-: diri diri ölmek, 434/6

tüş tüşiĥa: her bir tarafa, 300/5

tüz eyle-: düzeltmek, yola koymak, 386/1

U

uykıu kél-: uyku bastırmak, 185/6

uykıu kêtür-: uyku vermek, 58/5

uykıu közdin uçmaĥunca: uykusunu alamayınca 323/2

uykıuda kıal-: uyuyakalmak, 416/4

uykıunı uçur-: uykuyu kaçırmak, 58/5

Ü

ümid üz-: ümidi kalmamak, 116/5

ümidinĥ üz-: ümidinin kalmaması, 126/3

ümidinĥni kıaĥ ét-: ümidini kemek, umudu kalmamak, 317/8

V

vefâ kör-: yapılan iyiliĥin karşılıĥını almak, vefa görmek, 77/1

vefâ tap-: yapılan iyiliĥin karşılıĥını almak, vefa bulmak, 370/2

Y

yâd kıal-: uzak kalmak, 320/1

yâdımĥa kir-: hatırıma gelmek, 568/1

yâdımĥa kêtür-: aklıma getirmek, 277/2

yâdımĥa kêtür-: aklıma getirmek, 318/4

yâdınĥa sal-: aklına getirmek, 201/11

Son Dönem Çağatay Şairi Mücrim Âbid'in Türkçe Divânı'nın Söz Varlığı ve Deyimler

- yaşamdın al-:** yakalamak, ele geçirmek, yakasına yapışmak, 330/1, 437/4, 476/5
- yaşamdın tut-:** yakalamak, ele geçirmek, 288/4
- yaşanğ tut-:** yakalamak, ele geçirmek, 322/6
- yaşanğnı tut-:** yakalamak, ele geçirmek, 17/7
- yaşanğnı uşla-:** yakasını yırtmak, feryat etmek, üzülmek, 312/7
- yaşasın tut-:** yakalamak, ele geçirmek, 539
- yaman köngül bol-:** kötü kalpli olmak, 217/2
- yaş başdın aş-:** yaşlanmak, 156/7
- yaş tök-:** ağlamak, 105/6
- yér bilen yeksân bolma-:** hayal kırıklığına uğramak, 379/6
- yér ü kök til çıkarsa:** alem alay etse, 175/7
- yigit tut-:** genç kalmak, 564/2
- yigit yolu:** gençlik çağı, 361/4
- yigitlik kadrini bil-:** gençliğin kıymetini bilmek, 392/3
- yok u barım:** varım yoğum, herşeyim, 285/6
- yok u barımni:** varımı yoğumu, herşeyimi, 449/10
- yokdın bar u bardın yok kıl-:** yoktan var, vardan yok etmek, 1b-5
- yol al-:** ilerlemiş olmak, 435/7
- yol az-:** yolunu şaşırarak, 120/3
- yol aç-:** kapanmış olan yolu geçilir duruma getirmek, 25/7
- yol tap-:** yol bulmak, çare bulmak, 416/2
- yol tut-:** yola çıkmak, 563/5
- yol kesil-:** ölmek, 322/5
- yol sal-:** göndermek, 78/3
- yol yétür-:** yolunu kaybetmek, 225/3, 374/5
- yol yürü-:** yol almak, ilerlemek, 564/4
- yolğa tüş-:** yola çıkmak, 101/2
- yolum tut-:** karşısına gelmek, yoluna çıkmak, 222/3
- yolunğnı tüz eyle-:** yolunu düzeltmek, doğru yola girmek, 163/6
- yol yarağın ét-:** ahiret için hazırlık yapmak, 73/11
- yol yarağın kılma-:** ahiret için hazırlık yapmamak, 289/7
- yol yarağın rāst kıl-:** öbür dünya için hazırlık yapmak, 344/7
- yol yarağınğ kıl-:** ahiret için hazırlık yapmak, 212/2
- yürek bağrı kara kan bol-:** içi kan ağlamak, çok üzülme, 336/2
- yürek otunı:** yürek yangını, iç acısı, 98/2
- yürek zahmı:** kalp yarası, 453/5
- yüz koy-:** yönelmek, 564/5
- yüz ögür-:** yüz çevirmek, 53/7
- yüzi kara bol-:** yaptığı bir davranış dolayısıyla utanmak, 219/6
- yüzünğ yırtıp fiğân eyle -:** kendini kaybedercesine ağlamak, 403/5

yüz cevr çek-: çok sıkıntı çekmek,
yüzlerce sıkıntıya maruz kalmak, 561/5
yüz päre bol-: yüz parçaya ayrılmak,
yaralanmak, 52/1

Z

zār ét: yakınmak, 136/1
zār kal-: dermansız ve şaşkın kalmak,
270/6, 410/1
zāyić kéçür-: boş, gereksiz geçirmek,
443/2
zebānıñnı tişle-: acı çekmek, 312/7
zevķ şafānı sür-: saadet içinde yaşamak,
250/3
zulm bér-: eziyet etmek, 193/5

KAYNAKÇA

- Aksoy, Ömer Asım, (2014), Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü, İnkılap Yayınevi, İstanbul.
- Atalay, Besim, Abuşka Lugati veya Çağatay Sözlüğü, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1970.
- Daşdemir, Muharrem (2015), Oklama Yöntemiyle Türkçenin Yapısal-İşlevsel Söz Dizimi, Fenomen Yayınları, Erzurum.
- Gedik, Sadi, (2013), “Çağatayca Kitab-ı Mebde-i Nur Mesnevisi’nde Deyimler”, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi, C:10, S:1, s. 59-86.
- Ildırı, Nursan, (2016), Mücrim Âbid Divânı (İnceleme-Metin-Dizin), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum.
- Korkmaz, Zeynep, (2007), Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi, TDK Yayınları, Ankara.
- Medveliyev, A., Mahkemov, N., vd., Özbek Dilinin İzahlı Lugati (5 cilt), Özbekistan Cumhuriyeti İlimler Akademisi Ali Şir Nevâyî Adlı Dil ve Edebiyat Enstitüsü, Taşkent 2006.
- Ölmez, Zühal, (2003), “Çağataycada Yardımcı Eylemler ve Deyimler Üzerine”, Mustafa Canpolat Armağanı- Dil ve Edebiyat Araştırmaları Sempozyumu(Haz. Aysu Ata-Mehmet Ölmez), Ankara, s. 119-133.
- Rahmetullayev, Şevket (1978), Özbek Dilinin Açıklamalı Deyimler Sözlüğü, Okutuvçu Yayınları, Taşkent.
- Turan, Ahmet Sinan, (2008), “Deyim Kavramı Üzerine Notlar-I”, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi, C:18, S:2, Elazığ 2008., s. 91-98.
- Zeynalov, Ferhat, (1993), Türk Lehçelerinin Karşılaştırmalı Dilbilgisi, Cem Yayınları, İstanbul.

